

Radek Ptáček, Petr Bartůněk a kolektiv

Lékař a pacient v moderní medicině

Etické, právní, psychologické a klinické aspekty

EDICE CELOŽIVOTNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ ČLK

Radek Ptáček, Petr Bartůněk a kolektiv

Lékař a pacient v moderní medicíně

Etické, právní, psychologické a klinické aspekty

EDICE CELOŽIVOTNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ ČLK

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

**doc. PhDr. et PhDr. Radek Ptáček, Ph.D., MBA,
doc. MUDr. Petr Bartůněk, CSc., a kolektiv**

LÉKAŘ A PACIENT V MODERNÍ MEDICÍNĚ Etické, právní, psychologické a klinické aspekty

EDICE CELOŽIVOTNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ ČLK

Recenze:

prof. MUDr. Jan Petrášek, DrSc.

Vydání odborné knihy schválila Vědecká redakce nakladatelství Grada Publishing, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2015

Cover Photo © Depositphotos, Syda Productions, 2015

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

jako svou 6060. publikaci

Odpovědná redaktorka Mgr. Ivana Podmolíková

Sazba a zlom Karel Mikula

Počet stran 192

1. vydání, Praha 2015

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

Podpořeno projektem Prvouk Psychologie UK – P03/LF1/9.

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků, což není zvláštním způsobem vyznačeno.

Postupy a příklady v této knize, rovněž tak informace o lécích, jejich formách, dávkování a aplikaci jsou sestaveny s nejlepším vědomím autorů. Z jejich praktického uplatnění však pro autory ani pro nakladatelství nevyplývají žádné právní důsledky.

ISBN 978-80-247-9908-7 (ePub)

ISBN 978-80-247-9909-4 (pdf)

ISBN 978-80-247-5788-9 (print)

Autorský kolektiv

Doc. PhDr. Bártlová Sylva, Ph.D.

Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, České Budějovice

Doc. MUDr. Bartůněk Petr, CSc.

IV. interní klinika 1. LF UK a VFN, Praha

Prof. MUDr. Bencko Vladimír, DrSc.

Ústav hygieny a epidemiologie 1. LF UK a VFN, Praha

Doc. MUDr. Beran Jiří, CSc.

Psychiatrická klinika Fakultní nemocnice, LF UK, Plzeň

Doc. MUDr. Býma Svatopluk, CSc.

Ústav sociálního lékařství LF UK, Hradec Králové

Prof. MUDr. Calda Pavel, CSc.

Gynekologicko-porodnická klinika 1. LF UK a VFN, Praha

Doc. MUDr. Čeledová Libuše, Ph.D.

Ústav sociálního lékařství LF UK, Plzeň

MUDr. Bc. Čevela Rostislav, Ph.D.

Ústav sociálního lékařství LF UK, Plzeň

MUDr. Fricová Jitka, Ph.D.

KARIM 1. LF UK a VFN, Centrum pro léčbu bolesti, Praha

Prof. PhDr. RNDr. Haškovcová Helena, CSc.

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha

MUDr. Honzák Radkin, CSc.

Ústav všeobecného lékařství 1. LF UK, Psychiatrická léčebna Bohnice, IKEM, REMEDIS, Praha

Mgr. Hořejší Jaroslav

Elpida o.p.s., Praha

MUDr. Irmiš Felix, CSc.

Ordinace psychiatrie, Praha

MUDr. Mgr. Kořenek Josef

Ordinace praktického lékaře pro dospělé, Valašské Klobouky

JUDr. Mach Jan

Česká lékařská komora, Praha

MUDr. ThLic. Matějek Jaromír, Ph.D., Th.D.

Katolická teologická fakulta UK, Praha

Prof. MUDr. Munzarová Marta, CSc.

Ústav lékařské etiky LF MU, Brno

Doc. MUDr. Novák Ivan, CSc.

Ordinace praktického lékaře pro děti a dorost, Kostelec u Křížků

Prof. MUDr. Pařko Pavel, DrSc.

III. chirurgická klinika 1. LF UK a FN Motol, Praha

PhDr. Pavlát Josef, Ph.D.

Psychiatrická klinika 1. LF UK a VFN, Praha

Doc. PhDr. et PhDr. Ptáček Radek, Ph.D., MBA

Psychiatrická klinika 1. LF UK a VFN, Česká lékařská komora, Praha

Prof. MUDr. Raboch Jiří, DrSc.

Psychiatrická klinika 1. LF UK a VFN, Praha

Prof. MUDr. Rokyta Richard, DrSc.

Ústav normální, patologické a klinické fyziologie 3. LF UK, Praha

Mgr. et Mgr. Vácha Marek, Ph.D.

Ústav lékařské etiky 3. LF UK, Praha

Prof. MUDr. Žaloudík Jan, CSc.

Masarykův onkologický ústav, Brno, Senát ČR, Praha

Obsah

ÚVOD	11
Tomáš Žima Předmluva rektora Univerzity Karlovy	11
Aleksi Šedo Předmluva děkana 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy	13
Milan Kubek Kulisy se mění, podstatné však zůstává	15
Helena Stehlíková Pacient a lékař, dva věrní a neoddělitelní souputníci procházející dějinami celé medicíny	17
Radek Ptáček, Petr Bartůněk Lékař a pacient v moderní medicíně	19
1 VZTAH LÉKAŘE A PACIENTA V OBECNÝCH SOUVISLOSTECH	21
1.1 Helena Haškovcová Vztah lékaře a pacienta v proměnách času	23
1.2 Jaroslav Hořejší Vztah lékaře a pacienta z pohledu pacienta	31
1.2.1 Moje kůže je pouze vrcholkem ledovce	31
1.2.2 Poznat nemoc na vlastní kůži	32
1.2.3 Pohled lékaře a pohled pacienta	33
1.2.4 Co znamená vztah lékař–pacient?	34
1.2.5 Svět lékaře a svět pacienta	36
1.2.6 Empatický lékař	38
1.3 Jan Mach Právní souvislosti vztahu lékaře a pacienta	43
1.3.1 Právní základy vztahu lékaře a pacienta	43
1.3.2 Technologická koncepce medicíny	44
1.3.3 Ošetřující lékař podle zákona a v praxi	44
1.3.4 Iatropatogenie – poškození pacienta nemocničním prostředím a chováním zdravotníků	47
1.3.5 Ekonomické limity ve vztahu lékaře s pacientem	48
1.4 Marek Vácha Etické souvislosti vztahu lékaře a pacienta	53
1.4.1 Paternalismus: velký lékař a malý pacient	54
1.4.2 Partnerství: stejně velký lékař a stejně velký pacient	55

1.4.3	Realita: větší lékař a menší pacient	56
1.4.4	Dobro občana a dobro pacienta	56
1.4.5	Princip autonomie mimo nemocnice	56
1.4.6	Princip autonomie ve zdravotnictví	58
1.4.7	Mezi paternalismem a partnerstvím	58
1.5	Jiří Raboch, Josef Pavlát	
	Psychologické souvislosti vztahu lékaře a pacienta	61
1.5.1	Terapeutický vztah	61
1.5.2	Problémy vztahu lékaře a pacienta, jejich řešení	62
1.5.3	Ohrožený terapeutický vztah	65
1.6	Sylva Bártlová	
	Sociologické souvislosti vztahu lékaře a pacienta	71
2	VZTAH LÉKAŘE A PACIENTA V OBOROVÝCH SOUVISLOSTECH	79
2.1	Pavel Pafko	
	Vztah lékaře a pacienta v chirurgii	81
2.2	Jan Žaloudík	
	Vztah lékaře a pacienta v onkologii	83
2.3	Petr Bartůněk	
	Komunikace lékaře a pacienta s přihlédnutím k vnitřnímu lékařství	87
2.4	Pavel Calda, Laurence B. McCullough, Frank A. Chervenak	
	Etika v porodnictví a gynekologii	91
2.4.1	Klíčové definice a pojmy	91
2.4.2	Vzájemné působení principu prospěšnosti a respektování autonomie při postupech v gynekologii	96
2.4.3	Vzájemné působení principu prospěšnosti a respektování autonomie při postupech v porodnictví	98
2.5	Ivan Novák	
	Dítě v dnešní medicíně – právo, psychologie a komunikace	105
2.5.1	Práva dítěte	105
2.5.2	Obecné zásady komunikace	106
2.5.3	Psychologie dítěte jako východisko komunikace s dětmi v jednotlivých věkových obdobích	106
2.5.4	Komunikace s rodiči	107
2.5.5	Rodiče a děti v primární zdravotní péči	108
2.6	Svatopluk Býma	
	Vztah lékaře a pacienta v primární péči	111
3	SPECIÁLNÍ TÉMATA	117
3.1	Marta Munzarová	
	Lékař a pacient ve výzkumu	119

3.2	Richard Rokyta, Jitka Fricová	
	Lékař, pacient a bolest	125
3.2.1	Vztah lékaře a pacienta při léčbě bolesti	125
3.2.2	Informovaný souhlas s analgetickou léčbou	126
3.2.3	Organizace léčby bolesti v České republice	127
3.3	Vladimír Bencko, Radek Ptáček, Jiří Raboch	
	Motivace pacienta k léčbě a preventivním opatřením	129
3.3.1	Compliance	129
3.3.2	Konkordance	130
3.3.3	Adherence	131
3.3.4	Psychosociální aspekty percepce zdravotních rizik populací	135
3.4	Jiří Beran	
	Rozhovor lékaře a pacienta	141
3.5	Felix Irmíš	
	Stres ve vztahu lékaře a pacienta	145
3.5.1	Stresující výroky lékařů	145
3.5.2	Stresující výroky pacientů	147
3.5.3	Stres mezi lékaři	148
3.5.4	Stres lékaře jako pacienta	148
3.5.5	Různé zátěže pacienta	149
3.5.6	Stres pacienta v nemocnici	150
3.5.7	Komunikace a její závislost na temperamentu	151
3.5.8	Individuální variabilita v léčbě	152
3.5.9	Psychosomatika a redukcionismus	153
3.5.10	Mezi diagnózou a stonáním. Kvalitativní výzkum	153
3.5.11	Spiritualita	153
3.6	Radkin Honzák	
	O komunikaci mezi lékařem a pacientem	157
3.7	Jaromír Matějek	
	Etické poradenství – vývoj a přínos pro zdravotnické zařízení a pro pacienta	161
3.7.1	Historické souvislosti vzniku etického poradenství	161
3.7.2	Výzvy, na které etické poradenství reaguje	163
3.7.3	Úkoly etického poradenství	163
3.7.4	Přínos etického poradenství	164
3.8	Josef Kořenek	
	Potenciál lékařských stavovských ctností v moderní medicíně	167
3.8.1	Pojem ctností	167
3.8.2	Kultivace étosu lékaře prostřednictvím lékařských stavovských ctností	168
3.8.3	Lékařské stavovské ctnosti – morální ideál lékařské praxe	171
3.9	Libuše Čeledová, Rostislav Čevela	
	Lékařská posudková služba a její klienti	173
3.9.1	Posudkové lékařství	173
3.9.2	Rozvoj oboru a lékařské posudkové činnosti	174

3.9.3	Posudkový lékař a jeho klient	175
3.9.4	Klient a jeho posudkový lékař	178
Rejstřík	181
Souhrn	185
Summary	185

Předmluva rektora Univerzity Karlovy

Vážení čtenáři,

dostává se vám do rukou další rozsáhlá a velmi zajímavá publikace – *Lékař a pacient v moderní medicíně s podtitulem Etické, právní, psychologické a klinické aspekty*, která volně navazuje na knihu *Etické problémy medicíny na prahu 21. století*.

Přispěla do ní řada významných představitelů nejen z různých oborů medicíny a lékařského výzkumu, ale také práva, psychologie, lékařské etiky a dalších oblastí lidské činnosti.

Editoři docent Petr Bartůněk a docent Radek Ptáček jako autory jednotlivých kapitol oslovili přední odborníky, kteří se vyjadřují k různým aspektům – etickým otázkám mezi pacienty a lékaři, ať už v chirurgii, onkologii, gynekologii, psychiatrii, vnitřním lékařství, nebo pokud jde o právo, psychologii a komunikaci v dnešní medicíně, vztahové otázky lékař–dospělý pacient/dětský pacient a jeho rodiče. Zvláštní pozornost je věnována i primární péči a lékařskému výzkumu, bolesti a preventivním opatřením, vše s přihlédnutím ke vztahu pacienta a lékaře.

Vztah pacienta a lékaře existuje od počátků medicíny. Jeho etický rozměr poprvé přesně a zřetelně formuloval Hippokrates a dále jeho následovníci. Etika se stala významnou vědeckou disciplínou zabývající se hodnocením mravnosti lidského chování. Široký rámec pravidel a norem určujících chování a jednání lidí nad rámec zmiňovaného právního minima je morálkou, seznamem povinností – deontologií.

Lékařská věda a výzkum prošly od dob Hippokratových neuvěřitelným vývojem. Vývoj se dotýká rovněž vztahu lékaře a pacienta, který byl charakteristický, a dá se s jistotou tvrdit i odlišný, v každém historickém období. Tyto vztahy byly dány mimo jiné i ekonomickými aspekty, jež do medicíny velmi silně vstupovaly a vstupují pod různými názvy. Rovněž je ovlivnila velká snaha, aby se medicí učili vlídnosti a empatii v přístupu k pacientům a tyto hodnoty si zachovali po celou dobu své lékařské profese.

Lékařská etika se dnes snaží především udržovat vysoký standard a rovnováhu mezi odborností na straně jedné a lidskostí konání lékaře na straně druhé. Bez odborných znalostí, ale ani bez lidského přístupu k nemocným zkrátka nikdo dobrým lékařem být nemůže.

Vztahy mezi lékaři a pacienty se řídí dvěma morálními imperativy: *Salus aegroti suprema lex* (Zdraví pacienta je nejvyšším zákonem) a *Primum non nocere* (Především neškodit). Pacient musí věřit lékaři, že udělá vše, co bude v jeho silách, aby mu pomohl. Lékař je ten, kdo má nemocnému pomáhat bez zneužití jeho nouze či své informační převahy.

Bezvýhradné dodržování těchto etických, ale i ostatních právních a morálních pravidel je základním předpokladem vztahu důvěry mezi pacientem a jeho lékařem, a tím zásadně ovlivňuje nejen léčbu pacienta. V tomto smyslu kniha svoje poslání zcela naplňuje. Věřím, že bude dobrým vodítkem nejen pro lékaře a další odborníky, ale především také pro studenty medicíny.

Prof. MUDr. Tomáš Zima, DrSc., MBA
rektor Univerzity Karlovy v Praze

Předmluva děkana 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy

„Moderní medicína“. Vzrušující pojem. Využití nejnovějšího vědeckého poznání, nových technologií. Naděje pro pacienty. Možná i trochu obav plátců zdravotnické péče. Ale co lidský rozměr „moderní medicíny“? To „nové“, co činí moderní moderním, nepřináší jen jasné šance, ale i další spletitá dilemata. Objektivní i subjektivní. Jak reaguje etika na pokrok biomedicíny? Jak reaguje etika na pokrok vůbec? Slyšíme-li slůvko „moderní“ ve spojení s medicínou, patrně většinou cítíme pozitivní rozměr nových příležitostí. Jak je to ale v případě spojení „moderní“ a „etika“? Možná nám vytanou i termíny jako pragmatismus, utilitarismus, hedonismus či existenciální etika. A zároveň velmi silně cítíme nebezpečí odvrácených stran těchto směrů. Jak bránit z pohodlnějším racionalizacím se společným jmenovatelem „*když nedostanu, co si zasloužím, tak si to vezmu sám*“? Lze se spolehnout na kategorický imperativ vlastní osobní odpovědnosti, či dokonce osobní a profesní cti?

Medicína je disciplínou plnou dilemat. V obecné rovině je rozhodování medicínských profesionálů formulováno jednoznačně – je třeba konat ve prospěch pacienta. Zároveň je však mnohdy těžké rozhodnout, co je vlastně ono „dobro“ a jak různé má aspekty. Proto jsem přesvědčen, že publikace, která se nám dostává do rukou, má velký význam. Vede nás k uvědomění složitosti biomedicínského světa násobené jeho nekonečnou dynamikou. Vede nás k uvědomění toho, že s řešením problémů vždy zároveň otevíráme problémy nové. A tak nám ukazuje nejen nutnost být trvale součástí vědeckého pokroku, ale zároveň také poukazuje na nekončící řetězec nových a nových etických konfrontací, přinášený příležitostmi a šancemi, o nichž v minulosti medicína neměla tušení.

Pomůže-li nám předkládaná kniha k otevřenosti, anticipaci a reflexi těchto témat, pak splní svůj účel.

Prof. MUDr. Aleksi Šedo, DrSc.
děkan 1. LF UK v Praze

Kulisy se mění, podstatné však zůstává

Pokrok, kterého dosáhla lékařská věda v uplynulých desetiletích, sice byl obrovský, ale pokulhává proti rychlosti vývoje současné medicíny a dozajista nebude ničím v porovnání s objevy, jež nás čekají. Rozvoj medicíny vedle nesporného prospěchu pro lidstvo s sebou nese stále nové a nové problémy, hrozby, výzvy, dilemata a otázky, které často nemají jednoduchá řešení. I v překotně se měnících kulisách však základní hodnoty zůstávají. Vztahy mezi lékaři a pacienty sice musí reflektovat překotný vývoj lékařské vědy, avšak vždy a za všech okolností by se lékaři měli držet minimálně těchto dvou morálních imperativů:

Salus aegroti suprema lex – Zdraví pacienta je nejvyšším zákonem.

Primum non nocere – Především neškodit.

Bez pevného fundamentu morálky a etiky by nebylo humánní medicíny. Odborník, který by se základním morálním principům zpronevěřil, by neměl mít právo nazývat se lékařem. Právě bezvýhradné dodržování těchto etických pravidel je totiž základním předpokladem pro existenci onoho zvláštního vztahu důvěry mezi pacientem a jeho lékařem. Vztahu, který nelze v žádném případě redukovat na pouhý obchodní vztah poskytovatele určité služby a jeho klienta, či chcete-li zákazníka. Vztahu, bez kterého je úspěšná léčba nemocných prakticky nemožná.

Pacient má právo mít jistotu, že lékař udělá vše, co bude v jeho silách, aby mu od jeho utrpení pomohl. A lékař je tím, kdo má ze všech sil pacientovi pomáhat, tím, kdo nikdy nesmí zneužít jeho nouze a zoufalství nebo své informační převahy k vlastnímu prospěchu. Vyšší stupeň důvěry, jíž se lékaři oprávněně těší v porovnání s nejrůznějšími obchodníky a servismany, vyplývá právě z víry a přesvědčení pacientů, že lékař ve svém jednání respektuje nejenom vědecké poznatky, ale také zásady morální a etické.

Autonomie lékaře v rozhodování o odborných otázkách je základním předpokladem bezpečnosti pacientů. Kvalifikovaný lékař, který nese plnou odpovědnost, musí mít právo rozhodovat se svobodně, jaký diagnostický a léčebný postup odpovídající současným poznatkům lékařské vědy u svého pacienta zvolí. Prospěch pacienta musí být vždy prioritou práce lékaře, který nesmí ordinovat neúčelné léčebné a diagnostické úkony ze zjištěných motivů. Při léčbě pacientů se lékař nesmí řídit hledisky komerčními, ale vždy výhradně svým svědomím a svými znalostmi. Lékař zkrátka nemůže být ekonomicky závislý na tom, co „uškludlí“ na svých pacientech.

Profesní autonomie lékařů je však dnes stále více ohrožena. Zdravotnická zařízení často vedou ekonomové, kterým jsou etické principy lékařské profese cizí. Prioritou je zisk, výkonnost a efektivita. Humanismus, etika a morálka jsou nezřídka odkládány jako nepotřebná veteš. Úhradové a regulační mechanismy, jimiž se zdravotní pojišťovny i politici prostřednictvím penalizací a finančních bonifikací lékařů snaží omezovat oprávněné nároky pacientů, jsou často v příkrém rozporu s pravidly lékařské etiky. My, lékaři, se musíme takovému zneužívání bránit. Nejen kvůli svému vlastnímu svědomí, ale především kvůli našim pacientům. Není to jednoduché, ale nemáme právo tento zápas vzdávat.

MUDr. Milan Kubek
prezident České lékařské komory

Pacient a lékař, dva věrní a neoddělitelní souputníci procházející dějinami celé medicíny

S nadsázkou lze říci, že jeden bez druhého nemohou být, zkrátka pacient bez lékaře je jen nemocný člověk a lékař bez pacienta je člověk bez práce.

Tito dva partneři se navzájem trvale ovlivňují a kvalita jejich vztahu hovoří o kvalitě dané společnosti.

Čím je vztah pacient–lékař tak výjimečný, že vzbuzuje tolik zájmu v době, kdy medicína doznala značných úspěchů a stala se z ní ekonomicky významná komodita? Může se skutečně pacient stát (pouhým) klientem a lékař (pouhým) poskytovatelem zdravotních služeb? Je klient více než pacient? Když změníme názvy, změní se medicína? A když se změní, bude lepší?

Etická komise ČLK dostává ročně desítky dopisů od pacientů či jejich příbuzných, kteří si chtějí postěžovat. Většinou se nejedná o stížnosti disciplinární, tedy na kvalitu péče, ale na, jak to stěžovatelé nazývají, etické chování lékaře. Dostalo se jim kvalitní péče, ale postrádají správnou komunikaci, pochopení, vlídnost, ohleduplnost, stručně řečeno stěžují si na komunikaci a, jak se říká, slušné chování ze strany lékaře.

Lékaři si nám na pacienty písemně nestěžují, přitom toho občas od nich i jejich příbuzných musí vydržet poměrně hodně – od přezírání až po fyzické napadání. Bylo by zajímavé číst, na co by si lékaři stěžovali. Možná na špatnou komunikaci, nedostatek pochopení, vlídnosti a ohleduplnosti při práci, kterou vykonávají, na kvalitu pracovních podmínek, společenské postavení a ohodnocení.

Pokusme se zjistit, proč si tito dva partneři na sebe stěžují, když jeden bez druhého být nemůže. Čím jsou ovlivňováni, co je trápí a co je toho příčinou, co by se dalo změnit k lepšímu?

Česká lékařská komora je fórem otevřeným k diskuzi na různá témata a téma *Lékař a pacient v moderní medicíně*, které právě otevíráme, je zrovna jedno z nich.

MUDr. Helena Stehlíková
předsedkyně Etické komise České lékařské komory

Lékař a pacient v moderní medicíně

Předkládaná kniha je již pátým dílem série publikací vydaných k problematice komunikace a etiky v medicíně a zaměřuje se na stěžejní fenomén, kterým je vztah pacienta a lékaře.

Lékařská věda v současné době přináší převratné objevy v oblasti diagnostiky, léčby i preventivních opatření. Nicméně jestliže lékař nenaváže s pacientem empatický vztah, jenž vzbudí důvěru a motivaci k dodržování preventivně-léčebných opatření, budou i nejmodernější metody tak říkajíc „krátké“. Vztah lékaře a pacienta zůstane ještě dlouho klíčovým faktorem medicíny. Určitá depersonalizace, s níž se v dnešní medicíně setkáváme a která vede k tomu, že v některých případech pacient ani nemusí poznat lékaře, jenž ho vyšetřoval nebo ošetřoval, vede mimo jiné i k tomu, že pacienti nedostatečně dodržují léčbu a preventivní opatření. To způsobuje nejen zbytečné zatěžování systému zdravotnictví, ale také paradoxně snižování důvěry pacienta v tento systém a skepsi lékaře k práci s nemocnými.

Tato publikace podává systematický a relativně ucelený pohled právě na tento klíčový prvek medicíny. Vztah lékaře a pacienta je rozebrán předními odborníky na medicínské právo, etiku, psychologii, ale také z perspektivy některých klinických oborů.

Rádi bychom zde poděkovali všem odborníkům, kteří se na vzniku této práce i knih předchozích podíleli. Zvláštní poděkování patří prof. MUDr. Janu Petráškovi, DrSc., trpělivému recenzentovi, a především pak našim čtenářům a dalším, kteří se v oblasti lékařské psychologie a etiky angažují a pomáhají jejich prostřednictvím zlepšovat „moderní medicínu“.

Doufáme, že kniha bude k užítku a přispěje ke kultivaci našeho zdravotnictví.

Doc. PhDr. et PhDr. Radek Ptáček, Ph.D., MBA

Doc. MUDr. Petr Bartůněk, CSc.

editoři publikace

Česká lékařská komora, 1. LF UK v Praze